

DOPRINOS EKONOMSKE TEORIJE U SAGLEDAVANJU STRANIH ULAGANJA U SRBIJI

Aitor Mate

Ekonomski savetnik Ambasade Španije u Beogradu¹

Uloga stranih investicija u okviru procesa ekonomskog razvoja jedan je od tradicionalnih aspekata međunarodne ekonomije koji izaziva polemiku (Mencinger, 2003). Privrede u tranziciji nisu bile imune na ovu diskusiju. Nakon pada komunizma, veći deo zemalja centralne i istočne Evrope poverio je stranom kapitalu ključnu ulogu u ekonomskoj modernizaciji, što je u kombinaciji sa liberalnijom politikom dovelo do perioda brzog rasta. U Srbiji, u kojoj je privlačenje stranog kapitala predstavljalo glavnu polugu ekonomske politike tokom cele jedne decenije, pitanje o pokretačkoj ulozi stranih investicija je još uvek aktuelno (Reuters, 2013; Tanjug, 2014). Stručni krugovi u poslednje vreme dovode u pitanje efikasnost ove politike, koja je, s obzirom na oskudnost stranog kapitala u odnosu na ekonomije zemalja u regionu, dala skromne rezultate. Ove kritike se zasnivaju na ograničenom efektu novih stranih investicija na kratkoročne performanse ekonomije, i na privatizacijama koje zahtevaju veliku promenu u broju zaposlenih radnika (Reuters, 2014). Ovaj članak razmatra argumente o karakteru stranih investicija u Srbiji kroz prizmu dve komplementarne teorije: teorije traženja rente i eklektičke paradigme investicija.

Ključne reči: strane direktne investicije, OLI paradigma, Srbija JEL F21, F23

Teorija traženja rente i otvaranje Srbije prema stranim investicijama

Otvoravanje Srbije prema stranim investicijama je, posmatrano u kontekstu regiona Balkana, nastupilo relativno kasno. Često se navedeno kašnjenje povezuje sa jugoslovenskim modelom samoupravljanja, koje je bilo u suprotnosti sa načelima privatizacije društvene svojine. Ipak, ovaj argument ne objašnjava razloge zbog kojih naredni režimi nisu rešili ovo pitanje, kao u slučaju drugih centralno i istočnoevropskih tržišta koja su bila suočena sa sličnim teškoćama, ali koja su, uz veća ili manja prilagođavanja zakonskog okvira, uspevala da reše ovo pitanje (Sutela, 1998).

Jasnije bi bilo ukoliko bismo odgovor na ovo pitanje pokušali da nađemo putem primene teorije traženja rente (*rent-seeking theory*), nego ukoliko bismo argumente tražili u političkoj matrici tranzicije iz komunističkog sistema u sistem

¹ Mišljenje iskazano u ovom članku pripada isključivo njegovom autoru, i ne može se pripisati Ministarstvu ekonomije i konkurentnosti Španije

tržišne ekonomije. Ova teorija objašnjava kako organizacija zatvorenih kolektiva, sa zajedničkim interesima, ostvaruje suboptimalne rezultate za opšti interes (Talok, 1967). U slučaju Srbije, komunizam, stvaranje teške industrije, migracije ljudi iz sela u gradove, značajno poboljšanje kvaliteta života i stvaranje sektora usluga sa ciljem upravljanja planskom ekonomijom, doveli su do stvaranja nove srednje klase koja je zavisila od države i imala stvarno uporište u narodu (Veiga, 2002 i 2011). Blagostanje u kome je ovaj kolektiv živio (birokrate, upravnici, direktori, inženjeri, profesori, lekari i državni službenici uopšte) predstavljalo je prepreku na putu decentralizacije u donošenju ekonomskih odluka koje bi podrazumevale prihvatanje kapitalizma, privatizaciju državnih preduzeća i ulazak stranih preduzeća na domaće tržište. Miloševićev režim je u izvesnoj meri iskoristio ovu činjenicu kako bi transformisao komunizam u sistem kontrolisane, antiliberalne i intervencionističke konkurencije. Pod uslovom zadržavanja političke kontrole nad ekonomijom, pre bi se moglo reći da je Srbija, za razliku od drugih centralno i istočnoevropskih država, tolerisala strane investicije nego što se za njih zapravo otvorila.

Pad Miloševićevog režima stavio je tačku na međunarodnu izolaciju Srbije. Nakon decenije zastoja, početak ekonomske tranzicije predstavljao je nadu u buduću modernizaciju, priliv stranog kapitala i ubrzani rast, čiji je preduslov bio proces privatizacije. Sukobi i međunarodne sankcije protiv Srbije su do tada sputavale koheziju unutar srednje klase, stvarajući na taj način novu postkomunističku klasu, koja zbog svog ograničavajućeg karaktera i zajedničkih interesa među njenim članovima može da se okarakterise kao interesna grupa u smislu u kom Tullock to definiše. Nejednakost u rezultatima različitih privatizacija objašnjava se na osnovu interakcije grupa suprotstavljenih interesa: sa jedne strane nailazi se na otpor prema privatizaciji, koji pružaju rukovodioci i radnici neefikasnih državnih preduzeća, dok se sa druge strane nalaze predstavnici nove upravljačke klase koja se zalaže za jačanje sopstvene kontrole nad sredstvima za život. Ovakvo nadmetanje dovelo je do poznate negativne selekcije u kojoj neprofitabilna preduzeća ostaju u državnom vlasništvu, dok, sa druge strane, rentabilna preduzeća prelaze u sastav privatnog oligopola. Iskustvo Srbije u ovoj oblasti predstavlja suprotnost u odnosu na iskustva Poljske, Češke, Slovačke ili Slovenije, u kojima su strane investicije predstavljale ključni aspekt u modernizaciji proizvodne strukture, rastu izvoza i unapređenju produktivnosti (Palankai, 1998; Campos i Kinoshita, 2008).

Neto prihodi od stranih direktnih ulaganja (% BDP)					
	1990–1993	1994–1998	1999–2003	2004–2008	2009–2013
Zemlje centralne i baltičke Evrope	1,6	3,1	4,6	8,0	1,9
Albanija	3,4	2,5	3,3	5,4	9,1
Bosna i Hercegovina	-	1,6	3,4	7,4	2,0
Bugarska	0,3	2,2	6,9	19,8	4,4
Hrvatska	-	2,1	5,6	5,9	2,4
Kosovo/UNMIK	-	-	-	7,4	6,6
Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija	-	1,2	5,3	6,0	3,6
Moldavija	0,7	2,4	5,1	8,3	3,3
Crna Gora	-	-	-	23,5	18,7
Rumunija	0,3	2,3	2,8	7,5	2,0
Srbija	-	1,8	2,6	8,6	4,2
Slovenija	-	1,0	2,3	2,8	0,2
Izvor: Razvojni indikatori, Svetska banka					

OLI paradigma i faktori koji uslovljavaju ulaganje u Srbiji

Čak i sa nedostacima u procesu privatizacije, klasična teorija predviđa, pod određenim pretpostavkama, kretanje kapitala ka ekonomijama sa nižim prihodima. Kako bi se objasnila nepravilnost, kao što je to slučaj sa Srbijom, moderna teorija međunarodne trgovine pribegava sopstvenom shvatanju industrijske ekonomije, kao što je eklektička ili OLI paradigma koju je razvio Danin (1997). Ovaj pristup sličniji sintezi posmatranja nego oblikovanju ekonomije, ističe ulogu tehnologije, specifičnih faktora kompanija i diskrecionog delovanja vlasti u donošenju odluka za investiranje. Danin posmatra direktne investicije kao još jedan vid internalizacije preduzeća, kao alternativu izvozu ili ugovorima o poslovnoj saradnji između kompanija. Svaki od ovih vidova je pogodan u slučaju određenih tehnoloških, ekonomskih i preduzetničkih faktora. Daninov glavni doprinos je podela ovih faktora u tri kategorije: vlasništvo (*ownership*), lokacija (*location*) i internalizacija (*internalization*).

Na prvom mestu su vlasničke prednosti preduzeća koje podrazumevaju kontrolu nad određenim robnim markama, zaštićenim dizajnom, patentima, pa čak i nad ekonomijama obima u proizvodnji. U principu, ove prednosti ne zahtevaju uspostavljanje

proizvodnog centra na svim tržištima na kojima postoji tražnja, zato što mogu da se eksploatišu posredstvom tipova ugovora, kao što su ugovori o saradnji, licenciranju ili franšizi. Sa druge strane, ekonomije obima pretpostavljaju dodatni podsticaj u odlučivanju o visini proizvodnje, kako bi se kasnije proizvodi putem izvoza distribuirali na međunarodna tržišta.

Na drugom mestu, države nude različite prednosti lokacije zarad unapređenja preduzetničke aktivnosti, koje uključuju raspoloživost sirovinama, poreze i carine, troškove poslovanja, kvalifikovanost ljudskih resursa i logističke, naučne i tehnološke infrastrukture, između ostalih. Što su veće ove prednosti fiksnih faktora, veći je i podsticaj za multinacionalne kompanije da počnu da posluju na određenom tržištu.

Treća grupa prednosti se odnosi na internalizaciju. Kao što dobro objašnjava teorija transakcionih troškova, poslovanje na jednom tržištu može da pretpostavlja velike troškove prilikom traženja informacija, pregovaranja i kontrole ugovora. Kompanije internalizuju aktivnosti koje mogu da obave efikasnije nego tržište, kako bi smanjile ove troškove, a u toku ovog procesa stiču znanja koja je teško preneti trećim licima putem trgovinskog sporazuma ili licence. Ova specifična znanja predstavljaju podsticaj u procesu ekspanzije putem direktnih investicija kako bi se sačuvala prednosti internalizacije.

Strane direktne investicije su rezultat kombinacije ove tri prednosti. Budući da je Srbija ekonomija u tranziciji, multinacionalne kompanije sa vlasničkim prednostima imaju podsticaj da počnu da posluju na srpskom tržištu. Sa druge strane, zaštita intelektualne svojine i realizacija ugovora je dug i skup proces, do te mere da se multinacionalne kompanije suočavaju sa rizikom kontrole nad svojom strateškom imovinom. U tom smislu, u Srbiji je upadljivo da kompanije sa vlasničkim prednostima, kao što su Koka Kola, McDonald's ili KFC, koegzistiraju uprkos odsustvu drugih brendova, podjednako dobro pozicioniranih, kao što su Burger King ili Starbucks. Iz ovoga se može zaključiti da Srbija ne pruža dovoljnu zaštitu vlasničkim prednostima, ili da ove prednosti mogu da budu neutralisane drugim negativnim faktorima. Iako postoje brojni dokazi da multinacionalne kompanije koje poseduju prava na intelektualnu svojinu stvaraju pozitivne efekte na lokalne proizvođače, Srbija gubi na efikasnosti usled odsustva ovih investitora.

Prednosti lokacije koje pruža Srbija predstavljaju stalni predmet diskusije. Na osnovu različitih međunarodnih pokazatelja Srbija nije dobro ocenjena kad je reč o oporezivanju, zakonu o radu ili administrativnom opterećenju.² Nedostatak investicija u infrastrukturu podrazumeva veće proizvodne i logističke troškove. Svaka dosadašnja vlada pokušala je da ublaži ove nedostatke na dva načina: potpisivanjem sporazuma o slobodnoj

² Između 2005. i 2014. godine Srbija je sa 77. mesta dospela na 91. prema indikatoru Svetske Banke. Ovaj indikator objedinjuje rezultate različitih parametara i rangira zemlje od 1 do 189, prema lakoći obavljanja određenih operacija, gde niži broj ukazuje na bolju poslovnu klimu. V. World Bank (2014).

trgovini sa Evropskom unijom, EFTA, CEFTA, Turskom, Rusijom, Belorusijom i Kazahstanom, i podsticajima za investiranje, koji se sastoje od direktne pomoći i olakšica. Više različitih zemalja koristi ovaj vid politike, ali je specifičnost Srbije u sklonosti prema određenom tipu investitora: ili velikim kompanijama koje se obavezuju da će otvoriti nova radna mesta i imati određen obim investicija, ili pak proizvođačima koji su orijentisani ka izvozu u zemlje sa kojima postoje trgovinski sporazumi.

Ove mere su imale primetan uspeh u Srbiji, sudeći prema dolasku značajnog broja velikih izvozno orijentisanih kompanija u automobilskom sektoru (Fiat, Continental, Bosch), tekstilnoj industriji (Calzedonia, Geox, Benetton) i mašinskoj industriji (Grundfos, Maksim). U isto vreme, predstavljaju distorziju u obnavljanju proizvodne strukture, s obzirom da se efekat ovih podsticaja ogleda u izuzimanju određenih kompanija iz opšteg okruženja koje karakterišu visoki porezi i parafiskalne naknade. Kažnjava se ulaganje malih i srednjih preduzeća, koja su dinamičnija i prilagodljivija potrebama lokalne ekonomije. Osim toga, regionalni sporazumi pružaju veći podsticaj za izvoz u Evropsku uniju, Rusiju i na druga obližnja, sofisticirana i zasićena tržišta, umesto na tržišta u razvoju na kojima bi srpski proizvodi mogli da budu konkurentniji.

Što se tiče prednosti internalizacije, deluje da imaju važnu ulogu u sektorima u kojima se znanje teže prenosi, kao što je slučaj sa bankarskim sektorom koji je u velikoj meri pod uticajem stranih subjekata (Unicredit, Intesa, Alpha). To je slučaj i u sektoru robe široke potrošnje: Unilever ili Nestlé su primeri kompanija koje posluju u Srbiji i čija se prednost sastoji u optimizaciji široke palete proizvoda (ekonomija obima). Međutim, sa stanovišta ekonomske teorije, rast ovih kompanija sa velikom tržišnom moći ima neodređen uticaj na celokupnu ekonomiju: negativan uticaj na lokalne proizvođače može da bude veći od pozitivnog uticaja same investicije.

Zaključak i posledice na političku ekonomiju

Na osnovu svega navedenog, možemo da zaključimo da se ovo podeljeno iskustvo Srbije sa stranim investicijama objašnjava komplementarnim ekonomskim teorijama. Teorija traženja rente dozvoljava da se proces privatizacije tumači kao rezultat interakcija interesnih grupa sa suprotnim ciljevima, što dovodi do društveno suboptimalnog rezultata. Primenujući OLI paradigmu, vidimo kako u Srbiji dominiraju strana ulaganja, vođena vrlo specifičnim prednostima lokacije – ulaganja velikih kompanija okrenutih određenim tržištima. Ovakva ulaganja su veoma osetljiva i reaguju i na najmanju promenu u javnim podsticajima na lokaciju, tako da bi se ozbiljnija politika privlačenja investicija sastojala iz horizontalnih mera promocije ulaganja u celokupnu privredu, kao što su bolja zaštita vlasništva intelektualne svojine i ispunjenja ugovora, razvoj infrastrukture ili liberalizacija nediskriminišuće trgovine po ulasku Srbije u Svetsku trgovinsku organizaciju. Osim toga,

promocija konkurencije na tržištima dovela bi do smanjenja mogućih neželjenih efekata izazvanih ulaskom moćnih investitora na tržište.

Bibliografija

- Campos, N. F.; Kinoshita, Y. (2008). "Foreign Direct Investment and Structural Reforms: Evidence from Eastern Europe and Latin America", International Monetary Fund, working paper WP/08/26. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2008/wp0826.pdf>
- Dunning, J. H. (1977). "Trade, Location of Economic Activity and the MNE: A Search for an Eclectic Approach", en B. Ohlin, P.O. Hesselborn y P. M. Wijkman, eds., *The International Allocation of Economic Activity*. Londres, Macmillan.
- Mencinger, J.. (2003). "Does Foreign Direct Investment Always Enhance Economic Growth?", *Kyklos* 56(4), pags. 491–508.
- Palankai, Tibor. (1998): "Stabilization and Modernization in Central Eastern Europe: The Hungarian Experience", *Družboslovne razprave*, vol. XIV, n° 26, pp. 61–81.
- Reuters (2013). "Serbia to cut subsidies to foreign investors", 8 de noviembre. <http://www.reuters.com/article/2013/11/08/serbia-subsidies-idUSL5N0IT2EC20131108>
- Reuters (2014). "Serbia seeks buyers for hundreds of loss-making State firms", 15 de agosto. <http://www.reuters.com/article/2014/08/15/serbia-privatisation-idUSL6N0QK3EU20140815>
- Sutela, P.. (1998). "Privatization in the Countries of Eastern and Central Europe and of the Former Soviet Union", United Nations World Institute for Development Economics Research, Working Paper n° 16.
- Tanjug (2014). "Vucic opens investment conference in London", 29 de octubre. <http://www.tanjug.rs/news/151227/vucic-opens-investment-conference-in-london.htm>
- Tullock, G.. (1967). "The Welfare Costs of Tariffs, Monopolies and Theft". *Western Economic Journal*, n° 5, pags. 224–232.
- Veiga, F.. (2002). *La trampa balcánica*. Grijalbo Mondadori, Barcelona, cap. 4 y 6.
- Veiga, F. (2011). *La fábrica de las fronteras*. Guerras de secesión yugoslavas, 1991–2001. Alianza Editorial, Madrid.
- World bank (2014). *Doing Business 2015. Going Beyond Efficiency*. Washington, International Bank for Reconstruction and Development. http://espanol.doingbusiness.org/~/_media/GIAWB/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB15-Full-Report.pdf